

načina postavljanja pitanja te posvjedočuje da se ništa ne može spoznati bez umijeća logike. Logika je prirok i održavatelj pouzdanog stajališta, a istina je njezin sklop. Općenito, istina je način njezina bitka, dok je njezina cjelina govorenje istine (str. 100), jer umijeće logike osporava samo slaboumnik bez morala. Četvrto je pitanje o vječnosti duše, ali i o razlici između Aristotelova učenja i nauka Aleksandra Afrodizijskoga, koje je za ibn Sab'ina loše uobličeno (str. 121): ono što se traži ostaje lišeno mogućnosti spoznaje i u njemu nedostaje povezanosti, pa je trud da se dosegne znanje na naravan način onemogućen sablažnjivošću i nevaljalim načinom postavljanja pitanja. Potom nastavlja kazivati o pet vrsta duša: (a) *vegetativna duša*, (b) *duša nemuštog živoga bića* (tj. životinjska), (c) *razumna duša*, (d) *savršena mudrosna duša* i (e) *poslanička duša*.

Peto, posljednje pitanje, posvećeno je tumačenju nekih kur'anskih izraza i hadisa »Srce je vjernikovo između dva prsta Milostivoga«. Prevoditelj potom donosi dostatan popis postojeće literature o ibn Sab'inu (str. 177–181). Ibn Sab'in i njegova *Sicilska pitanja* interpretiraju se kao ona koja odražavaju intelektualni *millieu* kasne almohadske Španjolske i Mediterana.

Argumentacija *ad hominem* i njegovo difamiranje zbog najradikalnijeg oblika sufizma nije vrijedno spomena u ovom prikazu, osim činjenice da je njegova koncepcija *wahdat al-wujūd*-a zbilja radikalnija od Ibn 'Arabi-jeve. Međutim, iako anti-ibn sab'inijanska polemika posjeduje dugu povijest, aspekti ibn sab'inijanske filozofije sufizma sadržani u *Sicilskim pitanjima* ukazuju na uvide u *Corpusu Hermeticum* i napose na Hermesa (muslimanski Idris) Trismegistusa, a što nimalo nije iznenađujuće s obzirom na ukorijenjenost ove tradicije u Andaluziji, koju su slijedili i muslimanski, i kršćanski, i židovski mističari – i na koju se motrilo kao »primordijalnu revelaciju« (*al-ḥikma al-qaḍīma*), koja je u medievalnoj Španjolskoj utrla put interreligijskom modelu *convivencia*, tj. koegzistencije.

Međutim, ostaje pitanje nije li upravo ova primordijalna revelacija i iznad spomenuti filozofijsko-hermetički eklektizam temeljen na stavu iz njegova djela *Budd al-Ārif*:

»... zadaća poslanika nije da prvi začne učenje, već da reafirmira primordijalnu mudrost koja transcendirava sve objavljene religije.« (Vincent Cornell, »The Way of the Axial Intellect. The Islamic Hermetism of Ibn Sab'īn«, *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society* 22 (1997), str. 39–79, ovdje str. 58–59)

To je upravo onaj ključni vidik koji je prouzročio najveću konfuziju, onaj s kojeg je ovaj promicatelj filozofije kao *ancille tasawwufa* zadobio iskrivljenu sliku u prikazima potonjih

autora i, kroz opetovanje njihovih optužbi, nasuprot tekstualnoj evidenciji koja svjedoči suprotno od toga, negativni imidž njega kao kontroverznog mislitelja koji je ipak ostao. Otuda, prevodenje ovog djela kod nas vodi ponovnoj procjeni hermeneutskih paradigmi koje su primijenjene na ovog mislioca, a što je prijeko potrebno za korektno razumijevanje njegove pozicije i njegovih helenističkih i hermetičkih učenja.

Ovo napose jer je ovaj istinski sufija, sukladno svjedočenju svojih učenika, doista inzistirao na slijedenju utabane staze svih sufija, tj. na harmoniji između mističke staze i Vjerezakona, a ovo uvelike reducira valjanost navodnih optužbi za heretička stajališta i panteističke tendencije njega kao zagovornika »Apsolutnog Jedinstva« (*al-wahda al-muṭlaqa*), s obzirom na to da njegov iskaz »samo Allah« (*Allāh faqat*) nužno ne indicira panteističke tendencije. Spomenuto indicira da panteizam neadekvatno obujmljuje ibn sab'inijansku poziciju i da nam predstoji puno posla i rudarenja ne bismo li zadobili potpunije razumijevanje njegove filozofske pozicije. Naime, ovaj Bučanov prijevod njegova djela tek nam je otključao vrata razumijevanja ove intriganatne figure i otvorio mogućnost sustavnijeg istraživanja temelja njegova mišljenja – posve nasuprot njegovih pejorativnih prikaza.

Nevad Kahteran

Simone Weil

Sloboda i tlačenje i drugi eseji

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2022., prev. Mirjana Dobrović

Naklada Jesenski i Turk u svojoj je »Filozofskoj biblioteci« izdala knjigu *Sloboda i tlačenje i drugi eseji*, s pažljivo odabiranim spisima iz stvaralaštva Simone Weil (1909. – 1943.), francuske filozofkinje, aktivistice, nastavnice, borkinje, mističarke i pacifistkinje. Izvorno je *Sloboda i tlačenje* izdana u nakladi Naprijed u Zagrebu 1979. godine, dok je obnovljeno izdanje hvalevrijedan doprinos pružanja ponovne mogućnosti upoznavanja čitateljstva na hrvatskom jeziku s razmišljanjima ove inspirativne filozofkinje 20. stoljeća. Mirjana

Dobrović, koja je priredila zbirku i prevela je, probrala je autoričine spise iz djela *Sloboda i tlačenje* (1934.), *Radnička sudbina* (1937.), *Težina i milost* (1940. – 1942.) *Ukorijenjenost* (1943.) i *Londonski spisi* (1943.). Pomnim izborom eseja prati se razvoj misli Simone Weil od njezine rane faze, u kojoj se poglavito bavila socijalno-političkim pitanjima, pa sve do kasne faze, u kojoj su njezina misao i sve-srdni angažman prožeti duboko proživljenim mističnim iskustvom Boga.

U prvom eseju, pod naslovom »Razmišljanja o uzrocima slobode i društvenog tlačenja«, Weil obrađuje problem tlačenja radnika koji je trebao biti dokinut revolucijom. U prvom odjeljku »Kritika marksizma«, premda ljevičarka, britko propitkuje naučni socijalizam kao monopol nekolicine – kako u radničkom pokretu, tako i u buržoaskom društvu, zatim problem podčinjavanja kroz stručnost i upravni aparat, netransparentnost znanstvenih dostignuća, a sukladno tome i slijepu poslušnost većine, potom nastavak tlačenja od nove klase nakon prisvajanja vlasti, pogrešnu Marxovu pretpostavku o pobjedi proizvodnih snaga nad društvenim institucijama, njegovo neopravdano duhovno-religiozno poimanje materije, a zbog toga i neosnovanu vjeru u providnost pri daljnjem razvoju – tumačenog isključivo kao napredak, zatim kod Marxa ničim dokazanu tezu o tehničkom osiguravanju blagostanja, pretpostavke o neograničenom razvoju radnog učinka i neiscrpnosti dostupnih resursa. U drugom odjeljku »Analiza tlačenja«, Weil tvrdi da se početak društvenog tlačenja događa u trenutku podjele rada. U primitivnom obliku ekonomije pojedinac skrbi za sve svoje potrebe sâm, dok je priroda njegov jedini tlačitelj. U trenutku podjele rada ljudi postaju međusobno ovisni i nastaje potreba za uređenjem razmjene proizvoda, čime se javlja potreba za vlašću koja se očituje kao monopol nekolicine. Vlast zahtijeva pokornost i poslušnost, a vlastodršci pokušavaju svim sredstvima zadržati moć u svojim rukama, za što su im potrebni sve veći resursi i instrumenti upokoravanja, šireći se u strahu od konkurencije iznad svojih mogućnosti, iscrpljujući se i zadajući si tako smrtni udarac. Stoga se čini da ne postoji nikakav način izlaska iz sustava tlačenja i da je čovjeku ropstvo prirodno stanje. Ne prihvaćajući ovakav zaključak, Weil u trećem odjeljku »Teorijska slika slobodnog društva« upućuje na jedini pravi trenutak čovjekove slobode, a to je misao. Pri radu, ističe Weil, »slobodan bi bio onaj čovjek čija su djela plod prethodnog razmišljanja o cilju koji je sebi zadao i nizu sredstava prikladnih da postigne taj cilj«. Iako Weil odlučno zagovara ovakvu vrstu napretka, posve joj je jasno da je ovdje riječ o utopiji, no samo ako se teži ispravnom idealu, moguće je onda polako

postizati zadani cilj koliko god se on doimao dalekim. U odjeljku »Skica suvremenog društva«, Weil ukratko opisuje situaciju u društvu i objašnjava nastanak totalitarnih režima povezujući ih s načinom rada. Protivi se tezi da fašizam uništava slobodno mišljenje i tvrdi da je on posljedica nedostatka mišljenja, što ukazuje na aktualnost njezine analize, tj. koliko je važno da misao bude slobodna i djelo svjesno učinjeno – koje omogućuje samo ispravan način rada. U konačnici, Weil je svjesna da postizanje slobode neće biti plodom zalaganja mase, nego pojedinaca koji će se (premda odbacivani herojski) za nju zalagati.

U drugom eseju, pod naslovom »Pokornost i sloboda«, obrađuje se fenomen vladajuće manjine nad većinom koji je uzrokovan gubljenjem pojedinca u bezličnoj masi potonje i složnim cjelovitim shvaćanjem sebe prvotne. Zato Weil zastupa, premda ne previše oduševljeno, pravilo najmanjeg zla kao jedinu mogućnost funkcioniranja društva, s napomenom da ga se treba trezveno primjenjivati. Weil trećim esejom, koji nosi naslov »Radnička sudbina«, upućuje na problem tlačenja radnika koji proizlazi iz konkurencije i stalnog povećanja proizvodnje. Svođenjem proizvodnje na nužno te uistinu korisno i ugodno, dakle izbjegavanjem rasipnosti, smanjila bi se potreba za radom, te tako omogućilo slobodno vrijeme i poboljšanje kvalitete života. U četvrtom eseju, naslovljenom »Iskustva iz tvorničkog života«, Weil opisuje vlastito iskustvo rada u tvornici 1934. godine koje je za nju bilo potresno. Tvornički radnik osjeća podređenost, bezvrijednost, odvratnost, tjeskobnost, ovisnost, jednoličnost i raskorijenjenost. Da bi se takva nepoželjna svakodnevnica promijenila, Weil među inima predlaže cijenjenje uloženog rada, a ne samo dobivenog proizvoda, kao i stanovitu autonomnost unutar procesa proizvodnje s dodijeljenom odgovornošću kako bi radnik stekao osjećaj, da mjesto i posao pripadaju njemu, da bi ih zavolio i radovao im se.

Od petog eseja, pod naslovom »Prvi uvjeti neropskog rada«, vidljiv je utjecaj mističnih iskustava koja je Weil doživjela tri puta: 1935., 1937. i 1938. godine. Vjerno zauzeta promišljanjem o poboljšanjima radničkih uvjeta Weil postavlja pitanje o svrhovitosti rada. Njegova se svrha, za razliku od prijašnjeg ideala, sada nalazi u Bogu. Budući da je sve posredno i upućuje na nadnaravno, tako i u radu treba otkriti predmetna sredstva koja zapravo upućuju na jednu višu dimenziju. Za takav način življenja potrebno je stoga razviti pažnju. Premda rad sa sobom uvijek nosi određenu vrstu podređenosti i jednoličnosti, ipak je radničke uvjete moguće preobraziti iz perspektive nadnaravne ljepote, tj. Boga kao krajnjeg cilja. Šestim esejom, koji nosi naslov »Fizički rad kao duhovno središte«, Weil u

kratkim crtama prikazuje poimanje rada kroz povijest kao kazne. No, ako se pojam kazne ispravno shvaća, da se njome pomoću patnje potpuno vraća dobru, onda kazna ima pozitivno značenje. Stoga fizički rad postaje duhovnim središtem u dobro uređenom društvu.

U sedmom eseju, naslovljenom »O ukidanju političkih stranaka«, Weil prokazuje pogubnu logiku funkcioniranja stranaka stvaranjem kolektivne strasti, vršenjem kolektivnog pritiska na mišljenje svojih članova i težnjom k neograničenom širenju, što znači da su one od samog početka totalitarne. Na taj se način izvrće smisao stranaka, demokracije i vlasti, jer umjesto da budu sredstvo postizanja dobra i pravde, one teže k samoodržanju i postaju svrha samima sebi. Weil odbacuje subjektivističko vladanje i govorenje, te potiče na prihvaćanje istine, dobra i pravde kao jedinog cilja kojeg bi trebalo postići.

Postoje, ističe Weil u osmom eseju »Potrebe duše«, obveze prema duhovnoj dimenziji čovjeka koje se nužno treba izvršiti, da čovjek ne bi bio živim mrtvacem. Iako ih pozitivno pravo priznaje, ipak ih ne može utemeljiti. Weil stoga upućuje na istinsku osnovu čovjekovih potreba – koje ne treba zamijeniti s pukim željama, hirovima, maštarijama ili porocima – a to je područje koje se nalazi izvan ovog svijeta. Vječno i bezuvjetno ono je što obvezuje na ostvarivanje potreba ljudske duše i tijela u ovozemaljskoj stvarnosti. »Osoba i sveto« naslov je devetog eseja, u kojemu se analizira odnos pojmova osobe i prava s jedne strane te cjelovita čovjeka i pravde s druge strane. Pojam prava, izvorno rimski, usko je vezan uz pojam osobnih prava, a ni jedan ni drugi ne rješavaju čovjekov krik zbog učinjenog mu zla. Nasuprot tome, Grci poznaju pojam pravde koji se ne iscrpljuje nekim zakonom, nego vrijedi uvijek i neopozivo upućujući nas na dimenziju nadnaravnog. Društvo koje funkcionira u duhu istine, pravde i ljubavi sposobno je primjereno odgovoriti na spomenuti čovjekov krik pružajući mu istinsko dobro. Desetim esejom, naslovljenom »Borimo li se za pravdu?«, Weil dovodi u usku vezu pravdu i ljubav odstranjujući na taj način poimanje prve kao stege, a druge kao niskog poriva. Za pravdu je potreban »ludi ljubavni zanos« kojim se postiže međusobno suglašavanje, a što je cilj pravde. Weil konstatira da u ljudima, nažalost, nema dovoljno toga ljubavnog zanosa, ali zato on postoji u Božjem odnosu prema čovjeku. Završni dio, pod naslovom »Iz bilježnica«, sastoji se od njezinih odabranih misli o ljubavi, zlu, čistećenju ateizmu, smislu svijeta i ljepoti.

Knjigu *Sloboda i tlačenje i drugi eseji* autorice Simone Weil najviše obilježava njezin esejistički pristup obrađivanju navedenih tema, a manje njihovo strogo sustavno izlaganje. Weil je pokušala analizirati tragična zbivanja svo-

jeg doba i ponuditi viziju rješavanja tadašnjih problema. Unatoč mističnim doživljajima, koji izmiču racionalnoj provjeri, u spisima ostaje vjerna svojoj cjeloživotnoj zauzetosti za radnika i radnička pitanja; stoga će nadnaravno također poslužiti za osnovu osmišljavanja svrhovita načina rada, pri čemu je uvelike uočljiv platonistički potporan obilježen kršćanskim elementima. Zbog stila pisanja bit će u prvi mah naizgled razumljiva i vjerojatno privlačna širem čitateljstvu, no nije na odmet preporučiti baš zbog nekih nejasnoća, koje možda proizlaze i iz esejističkog stila, dublje proučavanje i provjeru izrečenih tvrdnji – pa će tako, primjerice, prenatravan individualizam i utopijski pristup stvarnosti čitatelj s pravom dovesti u pitanje. Ipak, njezina je nakana bila iskrena, a to je utemeljenje smisla života u nadnaravnoj i objektivno postojećoj istini i dobru. No, je li u tom pothvatu Weil uistinu uspjela, neka budući čitatelj oprezno prosudi.

Ante Jonjić

Immanuel Kant

Kritika čistoga uma

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2021.,
prev. Viktor Sonnenfeld

Kritika praktičkoga uma

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2022.,
prev. Viktor Sonnenfeld

Kritika moći suđenja

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2022.,
prev. Viktor Sonnenfeld

Godine 2024. navršavaju se puna tri stoljeća od rođenja (a i 220 godina od smrti) Immanuela Kanta. Već je i to razlog što vrijedi pohvaliti pothvat zagrebačkog izdavača Jesenski i Turk koji se sastoji u obnovljenom izdanju njegovih triju kritika u – danas već kanonskom – prijevodu Viktora Sonnenfelda na hrvatski jezik, dakle, onih djela što bez ikakve sumnje čine središnji moment Kantova opusa. Immanuel Kant posljednji je filozof o čijoj važnosti nema nikakva spora u današnjoj filo-